

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav etnologie

Obecná teorie a dějiny umění a kultury - kulturologie

PhDr. Markéta Rendlová

KVALITA ŽIVOTA

A MATERIALISTICKÁ HODNOTOVÁ ORIENTACE

QUALITY OF LIFE AND MATERIALISTIC VALUE ORIENTATION

TEZE DISERTAČNÍ PRÁCE

školitel: Doc. PhDr. Karel Hnilica, CSc.

2014

1 ÚVOD

Dnešní euroamerickou společnost tvoří takřka bez výjimky liberální demokracie, tedy politické demokracie s kapitalistickým systémem spočívajícím na soukromém vlastnictví výrobních prostředků a tržním hospodářství (Huntington, 2001; Fukuyama, 2002). Jde o systém, který klade tradičně velký důraz na hodnoty, jakými jsou individuální svoboda a autonomie (Mill, 1891; Hofstede, 1984), štěstí a kvalita života (Bentham, 1834, 1907; Diener, 1984), a rovněž majetek a bohatství (Locke, 1689/1992; Belk, 1985; Richins, 2004). Otázkou, na níž se dnes snaží odpovědět řada autorů, a již si kladu v předložené disertační práci i já, je, jaký je vztah mezi těmito hodnotami. Podporují se navzájem? Anebo jsou spolu v konfliktu a vzájemně se vylučují?

2 STRUKTURA PRÁCE

Práce je rozdělena na dvě části – teoretickou a empirickou. Teoretická část sestává z jedenácti kapitol, které se zabývají čtyřmi stěžejními tématy: pojetím kvality života, významu autonomie pro dobrý život a pojetím materialismu jako individuální a společenské hodnoty. V empirické části práce seznamuji s výsledky analýzy dat shromážděných v rámci Světového výzkumu hodnot (World Value Survey). V tomto výzkumu, jehož se zúčastnilo více než 100 000 respondentů ze 70 států světa, jsou měřeny všechny klíčové teoretické konstrukty.

3 TEMATICKÉ OBLASTI TEORETICKÉ ČÁSTI

Kvalita života a autonomie

Pojem kvality života je patrně nemožné vymezit jednoznačně. Jeho definice odrážejí pohledy různých vědních oblastí: Patří mezi ně například ekonomické a materiální podmínky života (ekonomie), odlišnost kvality života v různých sociálních skupinách, životní styl apod. (sociologie), pocit subjektivní pohody, štěstí a životní spokojenosti (psychologie), zdraví (medicína) a v neposlední řadě také odlišné chápání kvality života v různých kulturních oblastech či různých prostředích (kulturní antropologie) (Heřmanová, 2012). Pro svoji práci jsem zvolila pojetí Světové zdravotnické organizace, které zdůrazňuje kulturní podmíněnost kvality života. Kvalita života je vyjádřena tím *„jak člověk vnímá své postavení v životě v kontextu kultury, ve které žije, a ve vztahu ke svým cílům, očekáváním, životnímu stylu a zájmům“* a je současně definována – obdobně jako zdraví – jako stav fyzické, duševní a sociální pohody (WHOQOL, 1998, s. 1570). Při zkoumání a hodnocení kvality života jedinců je třeba brát v úvahu kulturní kontext a rovněž akceptovat rozmanitost kultur, ve kterých žijí.

V současné době se diskuze o podstatě lidského štěstí inspirují především aristotelovským konceptem *eudaimonie* a teoriemi utilitarismu a *hédonismu*. Utilitaristická filosofie klade důraz na jedince. Ústřední hodnotou se stává štěstí, seberealizace a svoboda. Společnost je nahlížena jako prostředek sloužící k vytváření dobrých podmínek pro život občanů. Důležitým přínosem utilitaristické etiky, původně vycházející z egoistického hlediska, kdy člověk sleduje svůj vlastní prospěch a usiluje o slast, je, že přechází k zdůrazňování blaha pro druhé a tím zdůrazňuje jeho význam pro jednotlivce. Pro současný výzkum kvality života, který vychází z hédonistických aspektů života, jsou ústředními tématy štěstí a životní spokojenost. Eudaimonické pojetí kvality života oproti tomu zdůrazňuje, že lidé by měli rozvíjet to, co je na nich nejlepší a používat tyto dovednosti a talent ve službách vyššího dobra, včetně blaha pro druhé lidi nebo celé lidstvo. Tento přístup se hlásí k Aristotelovu pojetí štěstí - eudaimonii, v němž je pocit štěstí spíše než stavem myslí dispozicí pro takové chování a jednání člověka, aby jeho život byl dobrý. Zastánci eudaimonického přístupu při zkoumání kvality života vycházejí z předpokladu, že dobrý je takový život, kdy má člověk pocit, že je plně sám sebou a že jeho život je smysluplný. Hlavními tématy jsou autentický život, osobní růst, sebeaktualizace a smysl života. Eudaimonické pojetí kvality života skrývá více přístupů a teorií. Předkládám zde práce Alana S. Watermana (1984, 1990, 1993) a Carol Ryffové (1989; Ryff a Keyes, 1995; Ryff a Singer, 1998), které vycházejí z předpokladu, že skutečné štěstí spočívá v rozvoji vlastního potenciálu, seberealizaci a naplňování obecně lidských potřeb.

V této části se zejména soustředím na teorii sebedeterminace Edwarda L. Deciho a Richarda M. Ryana (Deci a Ryan, 1985a; Ryan a Deci, 2001). Tato teorie vychází z předpokladu, že jsou lidé aktivními a na růst orientovanými organismy, které působí na své vnitřní i vnější prostředí tak, aby uspokojovalo celou oblast jejich potřeb (Deci a Ryan, 1985b). Základem pro možnost růstu v souladu s přirozenými tendencemi je vnitřní motivace. Vnitřně motivované chování je takové chování, při kterém lidé zakoušejí volbu a mají vědomí, že jsou příčinou svého jednání, tedy že jsou ve svém jednání autonomní. Události, které autonomii narušují nebo snižují, vedou ke sníženému pocitu psychické pohody jedince. Autonomie je konceptem, který je s eudaimonií úzce provázán. Deci a Ryan (1985a) tvrdí, že autonomie je jednou ze tří základních psychologických potřeb. Naplnění těchto tří základních potřeb – autonomie, kompetence a potřeby vztahů – je nezbytné pro psychologický růst a integritu člověka.

Materialismus jako individuální hodnota

Druhou tematickou oblast práce představují ty teorie materialismu, ve kterých je materialismus považován za individuální hodnotu. Předkládám zde teorie materialismu, které byly formulovány v oblasti marketingu a výzkumu spotřebního chování Russelem W. Belkem (1984, 1985) a Marshou Richinsovou (1994a, 2004; Richins a Dawson, 1992). Zvláštní pozornost věnuji přístupu psychologů Tima Kassera a Richarda M. Ryana (1993, 1996), kteří ve svých pracích vycházejí z teorie sebedeterminace.

Všichni tito autoři se věnují rovněž otázce účinků materialismu na kvalitu života. Přesto, že přistupují k pojetí a měření materialismu odlišně, shodují se výsledky jejich výzkumů v tom, že materialismu souvisí s kvalitou života negativně. Toto zjištění potvrzují i výsledky řady dalších zkoumání, z nichž některé v této práci prezentuji.

Protože je pro porozumění tomuto negativnímu vztahu důležité zkoumat, jak se u jedinců materialistické hodnoty vyvíjejí, věnuji se rovněž tomu, jak dochází k utváření materialistické orientace v procesu socializace a enkulturace jedince a jakou roli v tomto procesu hrají různí aktéři – konkrétně rodina, vrstevníci a média, kteří různým způsobem ovlivňují jeho hodnoty, normy a vzorce chování. Hodnoty jednotlivce, jímž se v průběhu svého života učí, však ovlivňují také hodnoty, které převažují v dané kultuře. Konzumní kultura stále dominuje vyspělým západním společnostem, ve kterých převládá individualismus. Proto se výzkum materialismu a jeho účinky na kvalitu života jedinců soustředil původně především na západní a povětšinou ekonomicky vyspělé země. Nicméně, industrializace a pronikání ekonomiky založené na tržním hospodářství překročily již dávno politické a geografické hranice. V důsledku toho konzumní kultura a s ní spojené materialistické hodnoty ovlivňují společnosti a kultury na celém světě. Jen málo z nich dnes zůstává zcela nedotčeno. Od počátku 90. let se výzkumníci stále více začali zajímat, zda a do jaké míry se materialistické tendence projevují v jiných kulturách (tj. v jiném než západním kulturním okruhu) a jak souvisejí se spokojeností lidí, kteří v nich žijí. Jak uvádí Hofstede (1984, s. 389), *„kvalita života je záležitostí hodnot, které závisejí na osobní volbě, ale to, co je posuzováno jako dobré či špatné, je ve značné míře diktováno kulturou a společností“*. Představa o kvalitním životě se u lidí v různých zemích a kulturách proto může různit. V této části proto prezentuji rovněž zjištění z některých mezikulturních výzkumů, které se zaměřily na rozdíly v materialismu v individualistických a kolektivistických zemích.

Materialismus jako společenská /politická hodnota

Dalším stěžejním tématem práce je pohled na materialismus jako na společenskou / politickou hodnotu, tak jak je pojmána Ronaldem Inglehartem (1971, 1977, 1990). Materialistickými hodnotami Inglehart rozumí především orientaci lidí na ekonomickou prosperitu, hmotné bezpečí, stabilní ekonomický růst a dodržování sociálního pořádku – fyzické bezpečí. Postmaterialistické hodnoty spatřuje v orientaci na svobodnou seberealizaci individua, v důrazu občanů na možnost více se podílet na důležitých vládních rozhodnutích a více ovlivňovat správu věcí veřejných v bezprostředním okolí, participovat na řízení v zaměstnání, ve snaze vytvářet méně impersonální a více humánní společnost, v níž myšlenky budou důležitější než peníze. Jeho počáteční práce z roku 1971 jej přivedla k závěru, že vyspělé evropské státy a USA procházejí tzv. tichou revolucí, kdy materialistické hodnoty jsou nahrazovány hodnotami postmaterialistickými. Inglehart rovněž předpokládá, že s postupným přechodem do postmaterialistického stádia dochází ke kultivaci demokratických hodnot a ke zvyšování kvality života. Na základě rozsáhlých výzkumů dochází k závěru, že rostoucí ekonomické jistoty vedou ve společnosti ke kulturní změně, která ji posunuje po nové trajektorii. Přestože ekonomický rozvoj posunuje sociokulturní změny předvídatelným směrem, tj. směrem k hodnotám postmaterialistickým, zůstává každá společnost jedinečná. Mezikulturní rozdíly odráží historickou zkušenost země, na níž se podílejí politické, sociální a další faktory (Inglehart a Baker, 2000). Inglehart se svými spolupracovníky již více jak tři desetiletí zkoumají, zda ekonomické a sociokulturní změny, ke kterým dochází, přispívají ke zvýšení pocitu štěstí a spokojenosti na úrovni společností. Výsledky analýz ohromného množství dat z celého světa ukazují, že míra ekonomického rozvoje má vliv na úroveň štěstí a spokojenosti obyvatel sledovaných společností. Podle Ingleharta však není jediným a určujícím faktorem. Hlavním důvodem změn, ke kterým došlo v posledních letech ve sledovaných zemích, je větší důraz na svobodnou volbu člověka ve všech aspektech jeho života. Možnost svobodně se rozhodovat a možnost kontrolovat svůj život má vliv na štěstí a spokojenost jedince.

4 EMPIRICKÁ ČÁST – VÝSLEDKY ANALÝZY

Soubor

V empirické části své práce jsem testovala několik *hypotéz*, které jsem vyvodila z teorií uvedených v části první. Využila jsem k tomu data, která na svých webových

stránkách nabízí agentura World Values Survey (WVS). Analyzovala jsem data od souboru cca 100 000 respondentů ze 70 států celého světa. V této databázi je měřena řada teoreticky relevantních proměnných.

Projekt analýz

Data získaná od jedinců z *jednotlivých států* umožňují zkoumat *průměrné hodnoty* mezi různými skupinami **uvnitř států**. Jsou muži se svými životy spokojenější než ženy? Podobně je možné porovnávat i *korelační a regresní koeficienty*. Ve kterých státech je souvislost mezi příjmy a spokojenosti se životem nejsilnější a ve kterých nejslabší? Ve kterých státech jsou se svými životy spokojenější spíše jedinci orientovaní materialisticky a ve kterých spíše jedinci orientovaní postmaterialisticky?

Tato data umožňují obdobně zkoumat *průměry, korelace* a jiné vztahy mezi proměnnými měřenými **na úrovni států**, tedy *mezikulturní srovnání*. Ve kterých státech jsou se svými životy v průměru lidé nejspokojenější? Ve kterých státech jsou lidé nejvíce materialističtí? Ve kterých státech mají lidé nejsilnější a ve kterých nejslabší pocit autonomie? Jak souvisí HDP/c (hrubý domácí produkt na obyvatele) s průměrnou spokojeností se životem v různých státech?

Konečně je také možné zkoumat tzv. *meziúrovňové interakce*. Můžeme pak například dospět k překvapivému zjištění, že platí, že čím jsou státy v průměru více postmaterialistické, tím jsou v nich lidé se svými životy v průměru spokojenější, avšak že zároveň platí, že v postmaterialistických státech jsou se svými životy spokojenější lidé orientovaní materialisticky než postmaterialisticky. Jinými slovy: Co platí na úrovni států, to nemusí platit na úrovni jedinců; a naopak.

Hypotézy

Ve výzkumu jsem formulovala několik hypotéz týkajících se faktorů, které ovlivňují kvalitu života. Kvalitu života zde – v souladu se způsobem jejího zjišťování v uvedených databázích – chápu jako spokojenost se životem. Tam, kde to teoretická východiska dovozovala, jsem se pokusila formulovat hypotézy na úrovni jedinců (uvnitř států) i na úrovni států. Otázku meziúrovňových interakcí jsem zpravidla nechala otevřenou pro exploraci. V práci jsem ověřovala tyto hypotézy:

H1: Ženy budou se svými životy spokojenější než muži

H2: Ženy budou se svými životy spokojenější především v první polovině života, muži především v polovině druhé.

H3: Čím budou mít jedinci vyšší příjmy, tím budou celkově spokojenější se svými životy

H4: Čím vyšší bude HDP/c státu, tím budou jeho obyvatelé se svými životy spokojenější.

H5: Tento vztah však nebude pouze lineární, ale i záporně exponenciální: spokojeností se životem bude růst lineárně, bude-li se HDP/c zvyšovat exponenciálně.

H6: Čím vyšší budou HDP/c v daném státu, tím méně bude spokojenost života jejich obyvatel závislá na výši osobních příjmů

H7: Čím budou jedinci vzdělanější, tím budou se svými životy spokojenější.

H8: Čím vyšší bude průměrná vzdělanost na úrovni státu, tím v nich budou v průměru lidé se

H9: Jedinci budou se svými životy tím spokojenější, čím více budou orientováni postmaterialisticky.

H10: Čím budou společnosti více postmaterialistická, tím více v ní budou obyvatelé v průměru

H11: Čím autonomnější se jedinec bude cítit ve svém jednání a chování, tím bude spokojenější se svým životem.

H12: Ve státech s vyšší mírou autonomie budou lidé v průměru se svými životy spokojenější.

H13: Vliv hodnotové orientace na spokojenost se životem bude (částečně nebo plně) zprostředkován autonomií jedince.

H14: Vliv hodnotové orientace na spokojenost se životem bude i na úrovni států (částečně nebo plně) zprostředkován mírou autonomie na úrovni států.

Výsledky analýz

Státy a kontinenty

Výsledky analýzy ukázaly, že ve spokojenosti se životem v rámci každého kontinentu existuje značná variabilita. Jako kontinenty, v nichž jsou obyvatelé současně nejvíce

spokojení se svými životy a v nichž jsou mezi státy i nejnižší rozdíly, lze identifikovat Severní Ameriku a Jižní Ameriku. Největší rozdíly jsou naopak patrné v Evropě, kde jsou se svými životy nejméně spokojeni obyvatelé zemí z bývalého „socialistického bloku“.

Rozdíly ve spokojenosti se životem u mužů a žen

Celkové výsledky ukazují, že ženy jsou po delší část svých životů (cca do 50 až 55 let) v průměru se svými životy spokojenější než muži. U mužů dochází po 50. roku k obratu k lepšímu, avšak u žen dochází k úbytku spokojenosti takřka lineárně. Data jsou tedy ve shodě s hypotézami. Současně se ukázalo, že jsou ve většině států ženy v průměru se svými životy o něco spokojenější než muži.

Vliv ekonomických podmínek na subjektivní kvalitu života (osobní příjmy a HDP na obyvatele)

Další hypotézy se týkaly vlivu „zobecněných“ objektivních podmínek na subjektivní kvalitu života. Podle nich budou mít ekonomické podmínky na úrovni jedinců i států výrazný vliv na spokojenost se životem. Předpokládala jsem, že **čím budou mít jedinci vyšší příjmy, tím budou celkově spokojenější se svými životy**. Současně jsem předpokládala, že **čím bude společnost bohatší, tím méně bude spojenost jedinců se životem v ní závislá na úrovni osobních příjmů**.

Výsledky jsou s oběma hypotézami v dobré shodě. Téměř v každé zemi byla korelace mezi výší příjmů a spokojeností se životem kladná a signifikantní. Z evropských států jsou nejsilnější korelace zjištěny především v postkomunistických státech. Také bylo potvrzeno, že čím je stát bohatší, tím jsou v něm lidé se svými životy v průměru spokojenější. Potud tedy je možno souhlasit s hypotézou, že zvyšování bohatství na úrovni jedinců i států vede – nebo přinejmenším souvisí – ke zlepšování kvality života. I v těchto datech byl patrný často zmiňovaný trend, podle něž po dosažení určitého bodu zvyšování bohatství již ke zlepšování kvality života nevede. Rovněž se ukázalo, že v bohatších státech spokojenost se životem na výši osobních příjmů nezávisí tak silně jako ve státech bohatých méně. Můžeme se pouze dohadovat, proč tomu tak je. V ekonomicky vyspělejších státech je patrně spokojenost se životem závislá více na faktorech, které s financemi nesouvisí. Tuto myšlenku jsem testovala dále. Stojí však za zmínku, že zahrnutí proměnných týkajících se materiálního blahobytu nevedlo ke snížení rozdílu mezi pohlaví, ale naopak k jejich zvýšení. Jinými slovy:

ekonomické rozdíly vedou k tomu, že ženy v dnešní společnosti nejsou o tolik spokojenější se svými životy, oč by mohly být, kdyby byly ekonomicky rovnoprávné.

Vzdělání a spokojenost se životem

Podle socializační hypotézy (Inglehart, 1977) má vzdělání vliv na spokojenost se životem zejména prostřednictvím příjmu a životní úrovně. Vyšší vzdělání poskytuje jedinci možnost lepšího uplatnění v dalším životě a mělo by se projevovat v jeho lepším hmotném zabezpečení. Kromě toho vzdělání souvisí s osobnostním růstem jedince, zvyšováním jeho kompetencí, individuálními i kulturními hodnotami, které během tohoto procesu přejímá. To vše se může promítat i do větší autonomie jedince. Očekávala jsem proto, že vzdělání bude mít na spokojenost se životem vliv. Tedy, že **čím budou jedinci vzdělanější, tím budou se svými životy spokojenější**. Ve většině států se ukázal skutečně tento vztah jako kladný. Analogicky jsem proto očekávala, že **čím vyšší bude průměrná vzdělanost na úrovni státu, tím v něm budou v průměru lidé se svými životy spokojenější**. Současně jsem předpokládala, že tento vliv bude zčásti zprostředkován nejen příjmy, ale také vlivy, které nelze na příjmy zredukovat: Čím více bude v průměru ve státě vzdělaných jedinců, tím bude stát bohatší a tím více jedinců bude vyznávat postmaterialistické hodnoty, bude v něm vyšší míra autonomie atp.

Výsledky ukázaly, že je ve většině států korelace mezi spokojeností se životem a vzděláním kladná, avšak v průměru velmi nízká. Přesto mezi jednotlivými zeměmi existují značné rozdíly. Při kontrole dalších proměnných – osobních příjmů a HDP na obyvatele – jsem zjistila, že vztah mezi vzděláním a spokojeností se životem uvnitř státu je tím silnější, čím je země celkově vzdělanější. Ačkoli jsou vztahy mezi vzděláním a spokojeností se životem na úrovni jedinců uvnitř států statisticky průkazné, jsou zanedbatelné. Deset let vzdělávání přispěje v průměru ke zvýšení spokojenosti se životem na jedenáctibodové stupnici o cca jednu třetinu bodu. Současně stojí za upozornění, že je jeho účinek zčásti zprostředkován příjmy. Vzdělání tedy přispívá ke zvýšení příjmů a jejich prostřednictvím ke zvýšení kvality života. Ostatní komponenty, které se vzděláním souvisejí, na ni však mají kupodivu zanedbatelné účinky. Také Inglehart (1990) našel pozitivní vztah mezi vzděláním a tím, jak jsou lidé spokojeni a šťastni, avšak dospěl ke zjištění, že při kontrole dalších proměnných vyšší úroveň vzdělání nezvyšuje úroveň spokojenosti. I zde však stojí za zmínku, že zahrnutí vzdělání vedlo ke zvýšení rozdílu ve spokojenosti se životem mezi ženami a muži. V 55 zemích ze 70 uvádějí ženy nižší vzdělání než muži.

Vztah mezi materialistickými – postmaterialistickými hodnoty a spokojeností se životem

Další hypotézy se týkaly vztahu mezi hodnotami a spojeností se životem. Nejdříve je třeba uvést, že na škále postmaterialismu (podle světadílů) se nejvýše umístily státy Severní Ameriky, nejnižše africké státy. Největší rozdíly byly zjištěny mezi státy uvnitř Evropy a nejmenší v Severní Americe a v Africe.

Podle Ingleharta (2000) ekonomický rozvoj napomáhá šíření postmaterialistických hodnot spojených s vyšší životní spokojeností. Očekávala jsem proto, že **jedinci budou se svými životy tím spokojenější, čím více budou orientováni postmaterialisticky**. Výsledky korelačních i regresních analýz jsou s touto hypotézou v souladu. Lze je interpretovat tak, že čím jsou jedinci více materialističtí, tím jsou méně spokojeni se svými životy, nebo naopak, čím více jsou postmaterialističtí, tím jsou se svými životy více spokojeni.

Tyto výsledky jsou tedy – i při odlišné operacionalizaci – ve shodě s výsledky řady jiných autorů (Richins a Dawson, 1992; Belk, 1985; Hnilica, Rendlová et al., 2006). Nicméně, tyto koeficienty jsou v průměru triviální. Je to dáno do určité míry i tím, že jsou *odlišně silné v různých kulturních okruzích*. V Evropských státech jsou například signifikantně silnější než ve státech Afriky. Paradoxně jsou však v evropských státech silnější ve státech s komunistickou minulostí než ve státech ostatních.

K vysvětlení těchto rozdílů přispěla další analýza, kterou jsem ověřovala svůj předpoklad, že **čím budou společnosti více postmaterialistické, tím více v nich budou obyvatelé v průměru spokojenější se svými životy**.

Korelace mezi postmaterialistickou hodnotovou dimenzí a spokojeností se životem na úrovni států tuto hypotézu podpořily. Čím jsou státy v průměru více orientované postmaterialisticky, tím jsou v nich obyvatelé v průměru více spokojeni se životy. Opět je lze interpretovat i tak, že čím jsou státy v průměru více orientované materialisticky, tím jsou v nich obyvatelé v průměru méně spokojeni se svými životy. Tento vztah je velmi silný i při kontrole HDP na obyvatele, s nímž tato dimenze poměrně vysoce koreluje.

Analýza meziúrovňových interakcí vedla dále k zajímavému zjištění: čím jsou společnosti více postmaterialistické, tím slabší je v nich souvislosti mezi touto hodnotovou orientací a spokojeností se životy na úrovni jedinců. To znamená, že v materialistických společnostech má materialistická orientace na spokojenost se životem negativnější vliv než ve společnostech postmaterialistických. V Evropě mezi spíše materialistické společnosti patří především státy postkomunistické.

Nezávisle na těchto zjištěních se ukazuje, že čím jsou společnosti bohatší, tím slabší jsou v nich souvislosti mezi touto hodnotovou orientací na úrovni států a průměrnou spokojeností jedinců se svými životy.

Autonomie a spokojenost se životem

Jak jsem uvedla v teoretické části této práce, je podle teorie sebedeterminace (Ryan a Deci, 2000) autonomie jednou z univerzálních základních psychologických potřeb. Její uspokojení může být spojeno s životní pohodou, zatímco její zmaření může mít negativní důsledky. Autonomie je však klíčovou proměnnou i v jiných teoretických systémech, například v modelu lidského rozvoje (Inglehart a Welzel, 2005; Welzel a Inglehart, 2010). Má-li člověk pocit svobodné volby a má-li možnost kontrolovat svůj život, bude s ním i spokojenější (Inglehart et al., 2008; Hofstede, 1984). Welzel, Inglehart a Klingeman (2003; viz rovněž Welzel, 2003; Inglehart a Welzel, 2005) jsou přesvědčeni, že hlavním důvodem změn, ke kterým došlo v řadě zemí za poslední desetiletí, je vyšší důraz na svobodnou volbu člověka. Země, které tyto změny podporují, poskytují lidem ekonomické jistoty a vzdělání, které jim poskytují nezávislost a tím možnost volby, jak žít svůj život, tj. být ve svém jednání autonomní.

Očekávala jsem proto, že se tento vztah prosadí jak na úrovni jedinců, tak na úrovni států: **Čím autonomnější se jedinec bude cítit ve svém jednání a chování, tím bude spokojenější se svým životem.** Výsledky korelačních i regresních analýz jsou s touto hypotézou zcela v souladu. Autonomie je nejsilnějším prediktorem spokojenosti se životem; čím se cítí jedinci autonomnější, tím jsou se svými životy spokojenější. Ukázalo se také, že tento vztah je o něco silnější u žen než u mužů. Rovněž se potvrdil předpoklad, že **ve státech s vyšší mírou autonomie budou lidé v průměru se svými životy spokojenější.** I zde jsou výsledky korelačních i regresních analýz ve shodě s hypotézou. Čím vyšší mírou autonomie lidé v různých státech disponují, tím jsou v nich se svými životy spokojenější. Výsledky meziúrovňové analýzy dále ukázaly, že ve státech, ve kterých je vyšší míra autonomie, je spokojenost se životem v silnějším vztahu než ve státech, v nichž je nižší míra autonomie.

Vliv autonomie na vztah mezi postmaterialistickými hodnotami a spokojeností se životem

V souladu s teorií sebedeterminace a Inglehartovy teorie o posunu hodnot, jsem předpokládala, že čím více bude společnost postmaterialistická, tím více se v ní budou lidé cítit autonomní. A protože jsem rovněž očekávala, že obě proměnné budou mít vliv na

spokojenost se životem, a to jak na úrovni jedinců, tak i na úrovni států, vznikla otázka, zda budou tyto účinky platit i při jejich vzájemné kontrole. Protože jsou postmaterialistické hodnoty (svoboda slova atp.) do určité míry hodnotami, které vyznávají autonomní jedinci, očekávala jsem, že bude jejich účinek na spokojenost se životem touto proměnnou buď zcela, nebo alespoň částečně (neboť zahrnuje i jiné komponenty) zprostředkovan, tedy že **vliv hodnotové orientace na spokojenost se životem bude (částečně nebo plně) zprostředkován autonomií jedince.**

Výsledky korelační analýzy však naznačily, že spolu tyto dvě proměnné na úrovni jedinců uvnitř států příliš nesouvisejí. Odlišný výsledek jsem však získala při testu poslední hypotézy, podle níž **vliv hodnotové orientace spokojenost se životem bude i na úrovni států (částečně nebo plně) zprostředkován mírou autonomie na úrovni států.** Zde se skutečně regresní koeficient u dimenze hodnot výrazně snížil, zatímco u autonomie zůstal prakticky nezměněný. *Do určité míry* tedy platí, že čím jsou státy více postmaterialistické, tím v nich jedinci v průměru disponují vyšší mírou autonomie.

5 SHRNUÍ

Ve své práci jsem se zaměřila na souvislosti mezi materialismem, který pojímá většina autorů jako hodnotu nebo hodnotovou orientaci, a subjektivní kvalitou života. Vycházela jsem přitom ze skutečnosti, že v současné době jsou při zkoumání tohoto vztahu uplatňovány dva základní přístupy ke zkoumání subjektivní kvality života – hédonický a eudaimonický. Tyto přístupy se liší v pohledu na tom, jaký je „dobrý a šťastný život“. Zatímco podle hédonického přístupu jde lidem v životě především o dosahování příjemných prožitků – štěstí a spokojenosti, podle eudaimonického přístupu spočívá skutečné štěstí v osobním růstu člověka, rozvoji jeho potenciálu a seberealizaci.

Důležité však bylo nejdříve vymezit pojetí materialismu. Materialismus je obvykle spojován s jeho filosofickým pojetím, který předpokládá, že podstatou světa je materiální hmotný svět, poznatelný smysly. Materialismus tak, jak jej chápeme dnes v našem každodenním životě, se projevuje v našem vztahu k hmotným statkům a důležitosti, kterou jim přikládáme. Tento vztah se stal také základem pro definování materialismu v pojetí řady autorů zabývajících se zkoumáním tohoto fenoménu.

Velké pozornosti se dostalo konceptu materialismu zejména v oblasti marketingu a výzkumu spotřebního chování. Výzkumníci v této oblasti se soustředí na postižení

individuálních rozdílů v úrovni materialismu a na zkoumání jeho dopadů na život jedinců. Počátky tohoto výzkumu byly založeny na předpokladu, že materialismus je souborem určitých dominantních osobnostních rysů, jakými jsou závist, sklon k majetnictví nebo nešlechtnost (R. W. Belk). Většina autorů se však dnes přiklání k názoru, že materialismus je lépe pojímat jako hodnotu, která řídí a má vliv na jednání a chování jedince (M. Richinsová, T. Kasser, R. M. Ryan). Materialismus je v těchto koncepcích spojen s tím, jakou důležitost jedince přikládá vlastnění a získávání materiálních statků při dosahování svých životních cílů, především štěstí.

Svůj zájem jsem zaměřila především na práce autorů, kteří přistupují ke zkoumání materialismu z perspektivy teorie sebedeterminace (T. Kasser a R. M. Ryan). Podle této teorie eudaimonicky pojímaného štěstí je základním aspektem lidského života člověku vrozená tendence k růstu a stále větší integritě. Podstatou těchto tendencí je vnitřní motivace, tedy pocit, že sami jsme příčinou svého chování a jednání a že naše chování a jednání není podmíněno vnějšími pobídkami. Podle teorie sebedeterminace současně existují základní a univerzální psychologické potřeby – autonomie, kompetence a vztahů, jejichž uspokojení je nezbytné nejen pro optimální vývoj člověka, ale také pro jeho psychickou pohodu. Naplnění základních potřeb je však mařeno, pokud jedince přikládá důležitost hodnotám, jež představují vnější „zpevnění“. Tyto hodnoty nejsou zcela v souladu s růstovými potřebami a odvrací člověka od jeho sebeaktivačních tendencí a osobního růstu. Mezi ně patří například finanční úspěch, sociální úspěšnost, nebo přitažlivý vnější vzhled, které jsou spjaty s aspiracemi, které ve skutečnosti snižují kvalitu života a jsou spojeny především s hédonickým štěstím. Ústředním tématem v těchto pracích je koncept autonomie.

Význam lidské autonomie je zřejmý také v teorii R. Ingleharta, podle něhož materialistické hodnoty souvisejí s potřebou ekonomického zabezpečení, fyzického bezpečí a sociálního řádu. Materialismus je zde pojímán tedy spíše jako společenská nebo politická hodnota. Inglehart tvrdí, že v počátcích ekonomického rozvoje společnosti mají materialistické hodnoty, související s potřebou ekonomického zabezpečení, fyzického bezpečí a sociálního řádu, svůj význam, protože vedou k uspokojení základních lidských potřeb nezbytných k existenci jedince. Teprve poté, jsou-li tyto potřeby uspokojeny, posouvají lidé svoji pozornost k hodnotám „vyšším“. Tedy k hodnotám spojeným s vyšší mírou sebevyjádření, tj. s vyšší možností svobodné volby v řadě oblastí života jedince a větší kontrolou nad jeho životem. Tyto hodnoty označuje Inglehart jako postmaterialistické. Posun

směrem k větší svobodě a autonomii vede podle tohoto autora k vyšší kvalitě života jedinců i celých společností.

Inglehart, který vychází z pojetí sebeaktualizace Abrahama Maslowa, tak dospívá ke stejným závěrům jako Deci a Ryan, jejichž koncepce sebedeterminace je rozpracováním konceptu sebeaktualizace.

Specifickým cílem mé práce byla analýza dat shromážděných v rámci šetření Světového výzkumu hodnot (WVS) v letech 1999 - 2004. V tomto výzkumu, jehož se zúčastnilo více než 100 000 respondentů ze 70 států světa, jsou měřeny všechny klíčové teoretické konstrukty. Zde jsem formulovala několik hypotéz týkajících se faktorů, které ovlivňují kvalitu života

Přesto, že se míra spokojenosti se životem liší nejen v rámci jednotlivých států, ale také mezi státy i v rámci každého kontinentu, je téměř v každé zemi zřejmá souvislost mezi výší příjmů a spokojeností se životem. V bohatších státech jsou lidé v průměru se svými životy spokojenější, než ve státech chudších. Čím je společnost bohatší, tím je také více postmaterialistická a tím více jsou v ní lidé spokojeni se svými životy. Tento vztah lze také vyjádřit tak, že čím jsou jedinci více materialističtí, tím méně jsou spokojeni se svými životy. Podobně ve společnostech orientovaných více materialisticky jsou obyvatelé v průměru méně spokojeni se svými životy. Tento vztah mezi hodnotami a spokojeností se nicméně v různých kulturních okruzích liší. Výsledky ukazují, že lidé jsou spokojenější se svými životy v bohatších společnostech a také ve společnostech spíše individualistických, ve kterých nejsou jedinci do větší míry svazováni tradicemi, konvencemi a autoritativními omezeními ze strany státu. Zdá se, že se zde projevují nezávislé vlivy kultury. Na jedné straně jde o rozdíl mezi tradičním konzervativním myšlením (reprezentovaným do jisté míry materialistickými hodnotami) a liberálními hodnotami, kde základní hodnotou je svoboda (reprezentované postmaterialistickými hodnotami) v západních společnostech; na straně druhé rozdíl mezi individualistickými a kolektivistickými společnostmi.

Předpokládala jsem dále, že čím více se budou jedinci cítit autonomní, tím spokojenější budou se svými životy. Jak vyplynulo z výsledků analýzy, autonomie a spokojenost se životem spolu významně souvisí. Rovněž ve státech, ve kterých je vyšší míra autonomie, jsou respondenti výrazně spokojenější se svými životy, než ve státech se zjištěnou nižší mírou autonomie. Vzhledem k tomu, že postmaterialistické hodnoty do určité vyznávají autonomní jedinci, očekávala jsem účinek autonomie na vztah mezi touto hodnotovou orientací a spokojeností se životem. Ukázalo se však, že čím jsou jedinci více autonomní, tím méně

souvisí jejich životní spokojenost s jejich hodnotovou orientací. Důležitá pro jejich spokojenost je míra jejich autonomie. Na úrovni státu se nicméně tento účinek projevil. Ve více postmaterialistických státech mají jedinci v průměru větší pocit autonomie. Ta je však hlavním zdrojem jejich spokojenosti se životem.

Zjištění, ke kterým jsem dospěla v empirické části své práce, jsou v souladu s teorií sebedeterminace i teorií postmaterialismu.

Literatura

- Belk, R. W.: Three scales to measure constructs related to materialism: Reliability, validity, and relationships to measures of happiness. *Advances in Consumer Research* 11, 1984, 291-297.
- Belk, R. W.: Materialism: Traits aspects of living in the material world. *Journal of Consumer Research* 12, 1985, 265-280.
- Bentham, J.: *Deontology, or the Science of Morality*. In MSS of Jeremy Bentham (Ed. J. Bowring), Vol. 1. London: Longman, 1834.
- Bentham, J.: *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. London: Frowde 1907.
- Deci, E. L., Ryan, R. M.: *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. New York: Plenum, 1985a.
- Deci, E. L., Ryan, R. M.: The general causality orientation scale: Self-determination in personality. *Journal of Research in Personality* 19, 1985b, 109-134.
- Diener, E.: Subjective well-being. *Psychological Bulletin* 95, 1984, 542-575.
- Fukuyama, F.: *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers, 2002.
- Heřmanová, E.: *Koncepty, teorie a měření kvality života*. Praha, Sociologické nakladatelství (SLON, 2012.
- Hnilica, K., Rendlová, M., Bariekzahyová, T., Hnilica, M.: Životní standard, individualistické hodnoty a spokojenost se životem. *Československá psychologie* 2006, 50, 201-217.
- Hofstede, G.: The cultural relativity of the quality of life concept. *The Academy of Management Review* 9, 1984, 389-398.
- Huntington, S. P.: *Střet civilizací: Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publisher, 2001.
- Inglehart, R.: The silent revolution in Europe: International change in post-industrial societies. *American Political Science Review* 65, 1971, 991-1017.
- Inglehart, R.: *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Republics*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1977.
- Inglehart, R.: *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, Princeton University Press, 1990.
- Inglehart, R., Baker, W. E.: Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review* 65, 2000, 19-51.
- Inglehart, R., Welzel, C.: *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*. New York: Cambridge University Press, 2005.
- Inglehart, R., Foa, R., Peterson, C., Welzel, C.: Development, freedom, and rising happiness: A global perspective (1981–2007). *Perspectives on Psychological Science* 3, 2008, 264-285.
- Kasser, T., Ryan, R. M.: A dark side of the American dream: Correlates of financial success as a life aspiration. *Journal of Personality and Social Psychology* 65, 1993, 410-422.
- Kasser, T., Ryan, R. M.: Further examining the American dream: Differential correlates of intrinsic and extrinsic goals. *Personality and Social Psychology Bulletin* 22, 1996, 280-287.
- Locke J.: *Druhé pojednání o vládě*. Praha: Svoboda, 1992.

- Mill, J. S.: *O svobodě*. Praha: Vydavatelství Časopisu českého studentstva, 1891.
- Richins, M.: Special possessions and the expression of material values. *Journal of Consumer Research* 21, 1994a, 522-533.
- Richins, M. L.: The material values scale: Measurement properties and development of a short form. *Journal of Consumer Research* 31, 2004, 209-19.
- Richins, M. L., Dawson, S.: A consumer values orientation for materialism and its measurement: Scale development and validation. *Journal of Consumer Research* 19, 1992, 303-316.
- Ryan, R. M., Deci, E. L.: Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development and well-being. *American Psychologist* 55, 2000, 68-78.
- Ryan, R. M., Deci, E. L.: On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual review of psychology* 52, 2001, 141-166.
- Ryff, C. D.: Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology* 57, 1989, 1069-1081.
- Ryff, C. D., Keyes, C. L. M.: The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personal and Social Psychology* 69, 1995, 719-727.
- Ryff, C. D., Singer, B.: The contours of positive human health. *Psychological Inquiry* 9, 1998, 1-28.
- Waterman, A. S.: *The psychology of individualism*. New York: Praeger. 1984.
- Waterman, A. S.: The relevance of Aristotle's conception of eudaimonia for the psychological study of happiness. *Theoretical & Philosophical Psychology* 10, 1990, 39-44.
- Waterman, A. S.: Two conceptions of happiness: Contrasts of personal expressiveness (eudaimonia) and hedonic enjoyment. *Journal of Personality and Social Psychology* 64, 1993, 678-691.
- Welzel, C.: Effective democracy, mass culture, and quality of elites: The human development perspective. *International Journal of Comparative Sociology* 43, 2003, 269-298.
- Welzel, C., Inglehart, R.: Values, agency, and well-being: A human development model. *Social Indicators Research* 97, 2010, 43-63.
- Welzel, C., Inglehart, R., Klingemann, H. D.: The theory of human development: A cross-cultural analysis. *European Journal of Political Research* 42, 2003, 341-379.
- WHOQOL Group: The World health organization quality of life assessment (WHOQOL): Development and general psychometric properties. *Social Science and Medicine* 46, 1998, 1569-1585.